

УДК 37.013.77:373.3:37-04(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-33>

Маріанна СКОРОМНА,
orcid.org/0000-0001-8471-9802
кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогічних технологій початкової освіти
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) *skoromna08@rambler.ru*

Олександра ГОЛУБЕНКО,
orcid.org/0009-0005-7654-5423

студентка I курсу магістратури факультету початкового навчання
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) *alexandra.glb@icloud.com*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Однією з найважливіших умов формування людини, як здорової, активної та розумної особистості є розвиток пізнавальної активності, які формуються завдяки заохоченню до отримання знань, формування необхідних вмінь та навичок у житті, їх удосконалення та вміння застосувати на практиці.

З давніх часів вчителі та педагоги вчили своїх учнів самостійно шукати відповіді на питання, які їх цікавили, створювали такі навчальні ситуації, в яких учні не тільки сприймали готові знання, а й самостійно визначали їх.

Наразі, саме така наука як психологія, оточує всі аспекти життя сучасної людини. На практиці в школах педагогіка і психологія дуже тісно взаємопов'язані, оскільки за допомогою цього зв'язку можна досягти найкращих навчальних, виховних та розвивальних результатів у учнів. Ця наука допомагає більш індивідуально підібрати підхід до кожної дитини, розробити таку систему методик, яка буде спрямована на загальне підвищення учнівських результатів.

Загально відомим є те, що від підбору правильних методів, засобів і прийомів навчання залежать результати розвитку дітей. Зараз психологи і педагоги озброєні великою кількістю різних методів, які спрямовані на всебічний розвиток дитини, на розвиток її пізнавальної активності.

Важливим у питаннях формування особистості людини, наразі, є поєднання її пізнавальних якостей, розвиток пізнавальних процесів, виховання морально-естетичної особи, залучення учнів до світу прекрасного і пізнання духовних цінностей.

Цей процес є дуже важким і довгим, тому що особистість формується не за один і навіть не за 5 років. Це відбувається за допомогою виховання моральних цінностей, пізнавальних здібностей, створення особливого позитивного клімату у колективі. Реалізувати ці завдання можливо тільки за умови безпосереднього включення учня у життя, створенні таких ситуацій, у яких школяр самостійно буде вирішувати проблеми і шукати відповіді на питання, які його цікавлять, де він буде виступати активним діячем дійсності.

Ключові слова: учні молодшого шкільного віку, пізнавальна активність, навчально-виховний процес, психологічні показники, методики.

Marianna SKOROMNA,
orcid.org/0000-0001-8471-9802

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogical Technologies of Primary Education
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky
(Odesa, Ukraine) *alexandra.glb@icloud.com*

Oleksandra HOLUBENKO,
orcid.org/0009-0005-7654-5423

student of the 1st year of the master's degree at the Faculty of Elementary Education
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky
(Odesa, Ukraine) *alexandra.glb@icloud.com*

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE LEARNING PROCESS

One of the most important conditions for the formation of a person as a healthy, active and intelligent person is the development of cognitive activity, which is formed by encouraging the acquisition of knowledge, formation of necessary skills in life, their improvement and ability to apply in practice.

From ancient times, teachers and educators have taught their students to find answers to questions that interest them, creating learning situations in which students not only perceive ready-made knowledge, but also determine it independently.

At present, such a science as psychology surrounds all aspects of modern human life. In practice, pedagogy and psychology in schools are very closely interrelated, because with the help of this connection it is possible to achieve the best educational, upbringing and developmental results for students. This science helps to choose a more individual approach to each child, to develop a system of methods that will be aimed at improving the overall student performance.

It is well known that the results of children's development depend on the selection of the right methods, tools and techniques. Now psychologists and educators are armed with a large number of different methods aimed at the comprehensive development of the child, the development of its cognitive activity.

Important in the formation of human personality, now, is the combination of its cognitive qualities, the development of cognitive processes, education of moral and aesthetic personality, involvement of students in the world of beauty and knowledge of spiritual values.

This process is very difficult and long, because the personality is formed in one or even 5 years. This is done through the education of moral values, cognitive abilities, creating a special positive climate in the team. These tasks are possible only if the student is directly involved in life, creating situations in which the student will solve problems and seek answers to questions that interest him, where he will be an active figure in reality.

Key words: *primary school students, cognitive activity, educational process, psychological indicators, methods.*

Постановка проблеми. Необхідним завданням навчання в школі є формування досвіду школяра для його подальшої успішної соціалізації і життя в суспільстві. Це складний процес, який формується за допомогою активного розвитку пізнавальних процесів, на уроках учні активізують свою увагу, будують причинно-наслідкові зв'язки, розвивають пам'ять, мислення. Формування пізнавальної активності є проблемою, яка полягає у самостійному прагненні вчитися та отримувати знання.

Нажаль, наразі у світі існує тенденція зниження рівня освіченості, грамотності, культури та інтелектуального розвитку. Причиною всіх цих змін в особистості людей є не розвинений в молодшому віці інтерес до самовдосконалення, саморозвитку та самопізнання, відсутність інтересу до отримання знань.

Цим проблемам сприяє прагнення дорослих «полегшити» життя дітей. Їх бажання у всьому допомогти, виконати всі дії замість самих дітей. Але це сприяє зниженню пізнавального інтересу до пізнання світу учнів. «Я сам!» – дуже часто ми чуємо цю фразу з вуст дітей, і необхідним є дати їм можливість формувати свій досвід життя самостійно, а не проживати його замість них. Виконання за дитину її трудових дій є великою шкодою для неї, і надолужити згаяне буде дуже важко. Розвиток пізнавальної активності відбувається в ході набуття вмінь і навичок людиною.

Школа та безпосередньо цікава робота на уроках повинні стати каталізатором для формування інтересу до навчання, бажання пізнання нової

інформації, самовдосконалення та розвитку пізнавальної активності дитини.

Велике значення має робота вчителя над формуванням цих якостей. Насамперед, вчитель повинен зуміти знайти підхід до учнів, зацікавити їх.

Чимале значення на формування пізнавальної активності має і особистість вчителя, і школа, підібрані методи, форми, прийоми і засоби навчання, а також самостійне бажання учня вчитися. Тобто для розвитку необхідне грамотне поєднання всіх цих компонентів в навчальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему особливостей розвитку пізнавальної активності молодших школярів у процесі навчання досліджували такі видатні вчені як К. Ушинський, В. Сухомлинський, Л. Виготський, Г. Щукіна, М. Скаткін, Н. Талізін, Д. Ельконін, С. Рубінштейн та інші педагоги та психологи. Однак впровадження у навчально-виховний процес прийомів та методів, що стимулюють пізнавальну активність молодших школярів, зазнає великих суперечностей, тому зазначене питання поки що розроблено не в повному обсязі.

Мета статті – аналіз теоретичних основ розвитку активності молодших школярів; дослідження впливу різноманітних інтерактивних методів навчання на процес розвитку пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. За психологічним словником-довідником Ю. Приходько і В. Юрченко пізнавальна активність – вид психічної активності, що проявляється у формі розгорнутої

пізнавальної діяльності, центральним процесом якої є мислення, і характеризується допитливістю, творчим характером (Зеньковський, 2007: 2).

Також, автори надають визначення активності особистості, яка полягає в одній з основних характеристик особистості, яка полягає в здатності бути імпульсом змін у стосунках із навколишнім світом (на відміну від реактивності, коли джерелом є зовнішній стимул). Активність – фундаментальна властивість усього живого і є критерієм (міркою) відмінності живої матерії від неживої. Активність особистості виявляється у вольових актах, самовизначенні, спроможності піднятися над стандартом, прагненні розширювати сферу своєї діяльності й поведінки, здатності нести в собі потенціал енергії, сили і творчості. Натомість психічна активність – обов'язковий атрибут функціонування психіки людини і тварин (Маклаков, 2008: 3). Активна особистість неодмінно є суб'єктом не лише своєї поведінки і діяльності, але і власного життя.

Проаналізувавши психологічну і педагогічну літературу ми визначили, що єдине визначення поняття «пізнавальна активність» відсутнє. Вчені називають тільки характерні ознаки цього визначення.

Важливим аспектом пізнавальної активності виступає пізнавальний інтерес. Який полягає в бажанні особистості цілеспрямовано отримувати знання, які необхідні будуть для підготовки людини до життя в соціумі. Вчителю разом з учнями потрібно сформулювати такий процес діяльності у якому найповніше будуть розкриватися можливості дітей, будуть задовольнятися їх бажання, інтереси, здібності. Цьому сприяє активна праця на уроках. Необхідно ставити цілеспрямовану мету, завдання і цілі, які потрібно досягти.

Досягти цієї мети можливо за допомогою активізації процесу навчання.

Вчителю необхідно вдосконалювати процес навчання, тобто підбирати та використовувати різні методи, форми та прийоми роботи учнів на уроці, які забезпечують їх самостійну роботу, формування жаги до навчання та самоосвіти.

У навчальній роботі самостійність виявляється в активності, спрямованій на набування, вдосконалення знань, оволодіння прийомами роботи. Останнє пов'язане з формуванням пізнавальних інтересів та інших мотивів, які стимулюють і зміцнюють вольові зусилля для виконання тих чи інших завдань.

Тобто пізнавальна активність і самостійність є якісними характеристиками пізнавальної діяльності, вони взаємозумовлені, взаємопов'язані,

але не тотожні. «Активність... – означає свідоме, вольове, цілеспрямоване виконання розумової чи фізичної роботи, необхідної для оволодіння знаннями, вміннями, навичками, включаючи користування ними у подальшій навчальній роботі і практичній діяльності» (Баранова, 2005: 1).

Пізнавальна активність безпосередньо формується в процесі навчально-пізнавальної діяльності. Школа формує особистість людини для подальшого її життя в соціумі, тому підвищення рівня пізнавальної активності є однією з найголовніших завдань освіти. Наразі в педагогіці постійно виробляють нові методи та прийоми навчання, які спрямовані на виявлення можливостей учнів. Постійно розробляють та удосконалюються навчальні програми, з орієнтуванням на сучасне життя і необхідні навички, якими повинні оволодіти учні, та які потрібні будуть їм у перспективі.

Навчальна діяльність обумовлена оволодінням знаннями, в яких уміщений досвід людей. Натомість пізнавальна діяльність не просто спрямована на отримання знань, заучування фактів і термінів, вона більш тонко і глибоко направлена на формування в учнів умінь та навичок, які розвивають духовність. Пізнавальна активність спрямована на глибше усвідомлення та розкриття здібностей учнів, їх можливостей.

Розв'язуючи питання формування в учнів пізнавальної активності важливим буде пригадати дидактичні принципи, які визначають зміст, організаційні форми й методи навчальної роботи школи згідно з загальними цілями виховання й закономірностями, процесу навчання. Основними дидактичними принципами є: науковість навчання, виховуючий характер навчання, наочність навчання, свідомість і активність у навчанні, міцність засвоєння знань учнів, систематичність і послідовність у навчанні, доступність навчання, індивідуальний підхід до учнів (Сапунова, 2013: 6).

Одними із дидактичних принципів є активність учнів у навчанні. Згідно з педагогічним словником Семена Гончаренко, цей принцип вимагає від педагога такої організації процесу навчання, яка сприяє вихованню в учнів ініціативності й самостійності, міцному і глибокому засвоєнню знань, виробленню необхідних умінь та навичок, розвитку в них спостережливості, мислення й мови, пам'яті й творчої уяви (Пошетун, 2011: 4).

Навчальний інтерес школярів – виразна інтелектуальна спрямованість на пошук нового у предметах, явищах, подіях, супроводжувана прагненням глибше пізнати їх особливості, майже завжди усвідомлене ставлення до предметів, явищ, подій.

Найбільш важливим віком для розв'язання питань розвитку навчального інтересу якраз таки є молодший шкільний вік, в який формується особистість і який «... багатий прихованими можливостями розвитку, які важливо своєчасно помітити і підтримати. Основи багатьох психічних якостей особистості закладаються і культивуються у молодшому шкільному віці. Тому особлива увага вчених тепер спрямована на виявлення тих резервів розвитку молодших школярів, використання яких дасть змогу успішніше готувати їх до подальшої навчальної і трудової діяльності» (Зеньковський, 2007: 2).

У сучасній дидактиці прийшли до думки, що пізнавальна активність формується у самостійному рішенні задач, знаходженні шляхів до її розв'язання, умінні учнів мислити самостійно, без допомоги вчителя.

Можна сформулювати необхідні умови формування пізнавальної активності молодших школярів:

- Поєднання діяльності вчителя та учнів, які спрямовані на вдосконалення навчального процесу;
- Зміна відносин вчитель-учень, де учні можуть виступати у ролі вчителів, коли і дітям, і вчителю цікаво один з одним шукати істину, збагачувати себе.
- Організувати стимулюючу діяльність, проблемно-пошукове навчання.
- Активізувати мисленеву діяльність, шукати різноманітні шляхи вирішення поставлених навчальних проблем.
- Формувати в учнів позитивне ставлення до навчання, організувати творчу діяльність.
- Вчителю треба систематично шукати новітні форми і методи навчання, які доцільно буде використовувати для розвитку пізнавального інтересу молодших школярів (Савченко, 2020: 5).

Необхідно розвивати особистість людини, тому що розвиток сприяє руху до високого рівня індивіда.

Можна вважати, що рівень сформованості пізнавальної активності досягнутий, коли:

1. В учнів виникає інтерес до отримання знань з певного предмету, утворюється інтерес до вивчення.
2. Активне використання набутих знань та вмінь поза навчальних ситуацій.
3. Глибше проникнення в пізнання певної теми.
4. Учні активно поводять себе на уроці, ставлять запитання, цікавляться інформацією, шукають інші джерела оволодіння темою.
5. Запитання до вчителя виражають прагнення глибше проникнути в пізнання нової теми.

6. Учні самостійно пропонують теми для обговорення, діляться своїм досвідом, бажають висловити свою думку.

Досягається пізнавальний розвиток шляхом застосування в процесі навчання різноманітних завдань, самостійної роботи учнів. Пізнавальні завдання сприяють формуванню у дітей гнучких зв'язків, формуванню нових синапсів у головному мозку.

Сучасна освіта постійно розвивається і в умовах Нової української школи необхідно застосовувати новітні методи навчання. Цьому завданню сприяє застосування в освітньому процесі інтерактивних технологій навчання. Вони роблять навчальний процес більш цікавим, ефективним та цілеспрямованим на досягненні певної мети.

Інтерактивні методи навчання грають важливу роль в навчальному і виховному процесах, вони розвивають пам'ять, допомагають оволодіти новими знаннями, уміннями та навичками, які допомагають в житті; тренують мозок людини; стимулюють пізнавальну діяльність та розвивають психічні пізнавальні процеси. Уроки, на яких застосовуються інтерактивні методи навчання пронизані ситуаціями, які учень самостійно ставить перед собою і самостійно їх вирішує. Завдяки чому стає більш активним, самостійним, розвиненим та цілеспрямованим.

Дослідним шляхом доведено, що інтерактивне навчання сприяє ефективному оволодінню програми, а також:

- впевненості у собі та своїх силах;
- розвиває критичне мислення;
- виховує комунікабельність та формує організаторські здібності;
- розвиває творчість та креативність учнів;
- сприяє формуванню професійних компетенцій;
- розвитку самовиховання та самостійності (Пометун, 2011: 4).

Застосування на уроках методу асоціацій сприяє розвитку мислення учнів, пізнавальної активності, інтересу, розвитку логічного мислення, активності, збагачення словникового запасу.

Цей прийом використовують для актуалізації знань, пригадування. Та стимулює учнів на подальшу роботу на уроці. Метод «Асоціативного куца» можна використовувати під час будь-якої частини уроку, на початку, під час викладення основного матеріалу, під час перевірки знань чи узагальнення.

Ця технологія полягає у наступному: на початку роботи вчитель дає учням певне поняття, а учні повинні пригадати все стосовно цього слова. Спочатку виникають найстійкіші асоціації,

потім другорядні. Вони можуть висловлювати свої думки, а вчитель записує їх на дошці, або діти самостійно запишуть їх на аркушах паперу.

Поступово цей «кущ» буде розростатися пригаданими поняттями, термінами і в дітей виникають стійкі асоціації.

Наступна методика – «Мікрофон». Вона дає можливість чітко, швидко і по черзі відповісти на певне питання чи висловити свою думку з приводу певної теми або думки.

Визначимо правила цієї технології:

- класу ставиться запитання і учням пропонується відповісти на нього;

- кожному передається предмет, який слугує «мікрофоном» і в якій учні будуть виражати свої думки;

- якщо учень не знає про що сказати, то він передає «мікрофон» наступному однокласнику;

- відповіді не обговорюються, не критикуються, не коментуються і не оцінюються;

- коли один учень висловлюється, всі інші не можуть його перебивати або викрикувати з місця.

Наприклад, при вивченні теми «Хто чим живиться» у третьому класі учням можна задати проблемне питання: «Чи можна, на вашу думку, руйнувати ланцюг живлення? Що станеться, якщо це відбудеться?».

Наступним розглянемо прийом «Незакінчені речення». Він дає змогу ґрунтовніше попрацювати над темою, так само, як і в попередньому методі дає послухати думки однокласників, та висловити свою.

Учитель формулює незакінчену тезу і пропонує учням завершити її. Кожен учасник починає висловлюватись із запропонованого початка а дали продовжує думку.

Наприклад, можна сформулювати такі відкриті речення:

- «Я дізнався, що...»
- «На уроці я зрозумів, що...»
- «Найбільше мені було цікаво...»
- «Мені сподобалось на уроці...»
- «Можна зробити висновок, що...»
- «Найважливішим на сьогоднішньому уроці було...»

- «Ця інформація була корисною, тому що...» і т. д. (Савченко, 2020: 5).

Незакінчені речення можна формулювати які завгодно, постійно змінюючи їх зміст виходячи з сформульованої теми. Цей метод можна застосувати на заключному етапі підведення підсумків.

Технологія критичного мислення – це система прийомів та методик, які безпосередньо сприяють розвитку мислення індивіда. Основна мета

цієї технології – це навчити людину обмірковано та самостійно працювати з підручником, іншими джерелами інформації, знаходити найважливіше та застосовувати отримані знання на практиці. Критичне мислення вчить активно міркувати, діяти, допомагає людині швидко шукати вихід з різних ситуацій, вміти взаємодіяти з іншими людьми, співпрацювати з ними, а не просто сваритися.

Ця технологія має базову модель «виклик – осмислення змісту – рефлексія» відображає три стадії єдиного процесу руху вчителя та його учнів від поставлених цілей до результатів навчання з освоєння повної теми, тематичного блоку або навіть усього шкільного курсу. Зверніть увагу, що про урок не йдеться; технологія критичного мислення може бути використана і в рамках іншого позаурочного побудови процесу навчання.

На першій стадії виклику, перед вчителем стоїть завдання зацікавити у вивченні предмету чи певної теми:

- актуалізувати наявні у учнів знання;
- викликати інтерес до отримання знань;
- допомогти учням самостійно поставити перед собою цілі навчання.

Другою іде стадія осмислення матеріалу під час роботи над ним:

- діти отримують нову інформацію;
- вчитель допомагає та наставляє дітей, коригує отриманні знання.

Третя стадія – рефлексія:

- полягає у розмірковуваннях, народженні нових знань;
- вчитель допомагає учням самостійно узагальнити отримані знання (Савченко, 2020: 5).

Методику «Коло Венна» можна використати для порівняння двох понять чи предметів. Її зображають за допомогою схеми: двох кіл, що перетинаються між собою. Застосування цієї методики подано в Додатку 6, в плану-конспекту уроку з предмету Я досліджую світ на тему «Хто чим живиться. Ланцюг живлення». За допомогою цієї методики можна порівняти певні поняття, явища природи, тварин, літературних героїв, величини.

Прийом «Проблемне питання» також можна використати при вивченні теми природи чи тварин. Наприклад, учням задають питання «Яку користь приносять тварини (рослини)?», «Що станеться, якщо зникнуть всі бджоли?» і т. д.

Висновки. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів у навчально-виховному процесі є нагальною потребою сьогодення. Розвиток пізнавальної активності покращує і підносить особистість людини і завдання школи та вчителів сприяти гармонійному розвитку усіх пізнаваль-

них здібностей та вмінь учнів і допомогти тим дітям, які мають складнощі у навчанні.

Досягти цієї мети можна за допомогою заохочення дітей до самостійної роботи. В нашому світі батьки і вчителі намагаються у всьому допомогти своїм чадам, показати як краще, як не робити помилок. Але найкращим досвідом для наших дітей буде випробувати свої сили у різних видах діяльності.

Були відібрані такі технології і методи, які сприяли розвитку пізнавальної активності. Оптимальними для проведення діагностики на розвиток пізнавальної активності є методики А. А. Горчинської та методики на визначення спектру мотивів навчання «Заверши позицію» М. В. Матюхіна. Дійсно, застосування різних методів, прийомів і технологій навчання сприяють всебічному розвитку учнів і їх пізнавальної активності дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранова Е. А. Діагностика пізнавального інтересу у молодших школярів та дошкільнят. СПб. : Мова, 2005. 128 с.
2. Зеньковський В. Психологія дитинства. Психолог. 2007. № 3. С. 11–14.
3. Маклаков А. Г. Загальна психологія: Підручник для вузів. СПб. : Пітер, 2008. 583 с.
4. Пометун О. І. Застосування інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів: 3-36 Методичний посібник для вчителів початкової школи. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2011. 304 с.
5. Савченко О. Я. Українська мова та читання : Підручник для 3 класу ЗЗСО (у 2-х частинах): Частина 2. К. : УОВЦ «Оріон», 2020. 160 с.
6. Сапунова Л. А. Розвиток пізнавальної активності учнів початкових класів у навчальному процесу. *Таврійський вісник освіти*. 2013. №1 (41). С. 205–209.

REFERENCES

1. Baranova E. A. Diagnostyka piznavalnoho interesu u molodshykh shkoliariv ta doshkilniat. [Diagnostics of cognitive interest in primary school children and preschoolers]. SPb. : Mova, 2005, 128 p. [in Ukrainian].
2. Zenkovskiy V. Psykholohiia dytynstva. [Psychology of childhood]. Psychologist, 2007, Nr 3, pp. 11–14 [in Ukrainian].
3. Maklakov A. H. Zahalna psykholohiia. [General psychology]. A textbook for universities. SPb : Peter, 2008, 583 p. [in Ukrainian].
4. Pometun O. I. Zastosuvannia interaktyvnykh tekhnolohii u navchanni molodshykh shkoliariv. [The use of interactive technologies in teaching junior schoolchildren]. Z-36 Methodological manual for primary school teachers. Ternopil : Educational book. Bogdan, 2011, 304 p. [in Ukrainian].
5. Savchenko O. Ya. Ukrainska mova ta chytannia. [Ukrainian language and reading]. Textbook for the 3rd grade of the general secondary school (in 2 parts): Part 2. K. : UOVC «Orion», 2020, 160 p. [in Ukrainian].
6. Sapunova L. A. Rozvytok piznavalnoi aktyvnosti uchniv pochatkovykh klasiv u navchalnomu protsesu. [Development of cognitive activity of primary school students in the educational process]. Tavian Bulletin of Education, 2013. Nr 1(41), pp. 205–209 [in Ukrainian].